
Euskal polizia eleberrien hasiera

*

G O T Z O N G A R A T E

*

m unduan polizia eleberriak dira irakurrienak. Jendeak literatura mota hau du gustokoena. Urtero milaka polizia eleberri argitaratzen dira eta milioika ale saltzen.

Zoazte estazio eta kaleko kioskoetara, liburudendetara eta hirietako liburutegietara. Denek aho batez esango dizue-
te eta estatistikek ere horixe esaten dute: gehien saltzen eta
gehien irakurtzen diren eleberriak poliziatakoak direla.

Ez da gaurko kontua. Edgar Allan Poe jotzen dute po-
lizia eleberrien sortzaitzat. «He is considered the father
of the modern detective story» irakurriko duzue *Detectiv
Novel*-ari buruzko edozein historiatan.

Bere istorio harrigarrietan, Auguste Dupin detektibea
lanean ipini zuenetik, jendea oso zaletu zen abentura kla-
se honekin. Sherlock Holmesek areagoko arrakasta izan
zuen. Gaur egun Maigret, Marlowe eta Poirot ezagunak di-
ra gure artean.

Nor dira polizia eleberriak irakurtzen dituztenak? Li-
teratura mota honek badirudi ezjakinena dena. Ez da horre-
la. Hemen datza, hain zuzen ere, mota honen berezitasuna.
Jende klase guztiei gustatzen zaiela. Dendariei, langileei, de-
portistei eta etxekoandreei ez ezik, *white collars*-ei eta in-
telektualei ere polizia eleberriak goستن entzungo diezu.

► Gotzon Garate idazlea da eta Literatura Katedraduna
Deustuko Unibertsitatean.

Irakurtzeko tirria dutenen artean, ia inor ez da aurkitzen, bere bizitzako aldiren batean polizia eleberriez arduratu ez denik.

Zuzen zebilen Raymond Chandler, esaten zuenean:

Everyone reads mysteries from time to time —or almost everyone— and a surprising number of people read almost nothing else.

«Noiz edo behin guztiek —edo ia guztiek— irakurtzen dute polizia eleberriren bat eta jende askotxorik ez du polizia eleberrri baizik irakurtzen».

(Raymond Chandler: «Casual notes on the Mystery Novel» in A.S. Burack: *Writing Suspense and Mystery Fiction*, 299 or.)

Polizia eleberraren gora-beherak

Polizia eleberrien Urrezko Aroa bi mundu guduen arteko aldia dela esan ohi da, hots, 1919-1939 artekoa. Orduan agertu ziren orain horren ezagun diren idazleak. EEBBetan horietako batzuk *Black Mask* aldizkariaren inguruan bildu ziren.

Geroago literatura kritikari eta idazle batzuek ozenki aldarrikatu zuten polizia eleberria noraezean eta irtenbiderik gabe zebilela. Beraren aldia joana zela. Oker zebiltzan.

Ez da harritzekoa. Eleberrri klasikoen garaia ere joana zela esan zuten. Robbe-Grilletek, Nathalie Sarrautek eta beste batzuek, krokodilo nigar malko batzuk isuri, hil ezkilak jo eta eleberrri klasikoak literatura zaharren kanposantuan ohorezki ehortzi nahi izan zituzten.

Historiak, ordea, maiztxo barre egin izan du igarleen lepotik. *Nouveau roman*-eko idazleok beroiek zimeldu ziren, igotu eta oroitzapen hilerrian daude. Eleberria, ordea, bizirik eta osasun nahiko onarekin dabil, egunero ikusten dugun bezala. Polizia eleberrien osasuna ere ez da oso txarra. Ingalaterran, adibidez, gero eta gehiago dira *Crime Writers' Association*-en sartzen diren idazle profesionalak.

EEBBetako *best seller* eleberrri zerrendetan ia astero aurkitzen dugu mota honetako eleberriren bat.

Polizia eleberri motak

Polizia eleberrietan bi sail ezberdin daude. Alde batetik Asmakizun saila. Ingelesezt *Mystery novel*, *Detective story* edo *Detection novel* deitzen dute. Eleberriok puzzle bezalakoak dira, enigmak. Edgar Allan Poe, Sherlock Holmes eta Agatha Christie ipiniko genituzke sail honen eredu. Hiruon eleberrietan eskema berdintsua eriden liteke: hilketaren bat izan da eta hildakoaren inguruan zenbait pertsona susmagarri daude. Detektibeak, Dupin, Sherlock Holmes edo Poirot delarik, bere buruargitasunez hiltzailea nor den aurkituko du. Horixe da, hain zuzen ere, puntu nagusia, hiltzailea nor den jakitea. Sail honi «*Whodunnit*» saila ere deritza.

Beste saila eleberri beltza da. Punturik garrantzitsuena ez da hiltzailea nor den jakitea. Beharbada hasieratik dakigu nor den. Hilketaren edo bestelako gaiztakeria gizarteko nahas-mendua eta ustela (*spoil-system*) ezagutzeko bideak dira. Hilketaren argitu behar da eta zuzena egin behar da. Poliziari, kazetariari edo detektibeari dagokio lan hori. Horien joan-etorriek gizarteko gansterrak, dirua jainko bakartzat duten jauntxoak, ideien eta gorputzen prostituzioan lanean ari diren mamuak ezagutzeko parada emango digute.

Dashiell Hammetten, Raymon Chandler-en eta, batez ere, Mikey Spillaneren eleberriak bigarren sail honetan sar genitzake. Detektibea *hard-boiled* detektibea da. Hau da, detektibe latza, gogorra, indartsua, jauntxoen ustelari buruz buru borroka egiteko gauza dena.

Ez ditu Spillanek eleberri asko idatzi; halaberean, baina, bera da munduan eleberri gehienik saldu duen idazlea. Horrela diote behintzat amerikarrek. Spillaneren eleberriekin film entzutetsuak egin dira. Adibidez *I, the Jury* (1947). Eta serie bat ere bai: *Mike Hammer*. Serierik onenetako bat, askoren iritzi.

Guztira esan liteke, Ameriketako polizia eleberriak Europako eleberriak baino gogorragoak direla, hango gizartea ere gogorrago delako. Mafia, droga, emagaldukeria eta bortxakeria Europan baino hobeki antolaturik dago Estatu Batuetan. Detektibeak, «*private-eyes*», ere eskuarki borrokalariago dira.

Polizia eleberriaren literatura balioak

Batzuetan polizia eleberriak literaturan bigarren mailakotzat jo izan dituzte. Ez da iritzi zuzena. Kontua, izan ere, ez dago motan, nola idazten den baizik. Egia da, polizia eleberri txar asko dagoela. Asko idazten direnez gero, txar asko dago. Beste motetan ere horrela gertatzen da. Maitasun eleberri askok literatura balio gutxi dute.

Badira, ordea, literatura gailurrera iritsi diren detektibe eleberriak. Har dezagun, adibidez, Dostoievskiren *Nastuplenie i nakasanie (Gaiztakeria eta zigorra)*. Bete-beteen sartzen da polizia eleberri motan. Dostoievskik, ordea, bere genioaren ikutua eman dio eta eleberri gogoangarri egin.

Charles Dickensek ere badu horrelako polizia eleberria, *Bleak house*, Bucket detektibearekin. Bai eta bukatu ez zuen *The Mystery of Edwin Drood* (1870).

Udan, New Yorkeko Fordham Universityn egiten ditudan ikastaroetan, irakasle bati baino gehiagori entzun diot William Faulkner dela gizaldi honetako idazlerik handiena. Europan ere badira uste hori dutenak. Nobel Saria irabazi zuen. Faulkner-ek ere baditu polizia eleberriak. Fama handia eman zion lehendabiziko eleberrian, *Sanctuary-n*, neskatxa baten hilketa eta detektibearen lanak ikusten ditugu. Geroago *Intruder in the Dust* idatziko du, zuzen-zuzen suspense eleberrietan sartzen dena.

Nork ez ditu Graham Green-en polizia eleberriak irakurri? *The Confidential Agent*, *The Third Man* edo *Our man in Havana* gustu-gustukoak izan genituen geure gazte denboran. Badugu beste Nobel saridun bat, polizia eleberrien ildotik joan dena. Gabriel García Marquez-en *Cronica de una muerte anunciada*-k suspensearen marka guztiak ditu.

Guztiok ezagutzen dugu Umberto Eco-ren *El nombre de la rosa*. Eta eleberri ona dela aitortu ere. Hala ere *Crime Writers Association*-ek egin zuen 100 polizia eleberririk onenen zerrendan 13. tokian dago.

Kontua, beraz, ez dago motan, generoan, ondo idaztean baizik. Mota guztiek dituzte beren alde onak eta txarrak. Idazle onak, maitasun eleberriak, gizarte eleberriak edo polizia eleberriak idazten dituenen, eleberri onak idazten ditu.

Polizia eleberriak eta filmak

Beste puntu batean ia denak bat gatoz. Polizia eleberritan oinarritutako film asko oso onak direla. Filmen kondairan onenen artean sartu behar direla.

Dashiell Hammeten *The Maltese Falcon* (Humphrey Bogard, 1941), Raymon Chandler-en *The big Sleep* (Humphrey Bogard, 1939), James M. Cain-en *The Postman Always Rings Twice* (John Garfield, 1934), *Double Indemnity* (1943, Edward Robinson), William Rilely Burnett-en *The Asphalt Jungle* (1950), Graham Greenen *The Third Man* (Joseph Cotten, 1950), Vera Casparyren *Laura* (1943, Gene Tierney)... ia guztiok ikusi ditugu eta artelanak direla esan beharra dago.

Film zuzendarien artean Alfred Hitchcock gailendu da polizia eleberriak film bihurtzen. Miresgarriak dira beraren *The Thirty-nine Steps* (1935), *Spellbound* (1945), *The Paradine Case* (1947), *Strangers on a Train* (1951), *The Man Who Knew Too Much* (1956).

Filmatu zituen film guztietarik nik *Vertigo* (1958) ipiniko nuke gailurrean. Maitasun giroak, James Steward dektibearen jokabideak, Kim Novak-i ingurutzen zion misterioak eta bukaera ustezinak film hau oso estimagarri egingen dute. Askok, arrazoi handiz, orain arte egin diren hamar filmerik onenen artean ipintzen dute.

Polizia eleberriak, egungo egunean ere, onak badira, arrakasta handia dute. Eta zinemagileak berehala hartzen dute film egiteko.

Har dezagun, adibidez, EEBBetan eta European arrakasta handia izan duen *The Silence of the Lamps*. Filme hau izen bereko Thomas Harris-en eleberrian oinarriturik dago.

Idazleak

Polizia eleberrien idazleetan nik neuk bat aukeratzen, Raymond Chandler hautatuko nuke. Guztien artean gailentzen dela uste dut, batzuk Dashiell Hammet gorago jasotzen badute ere. Dashiell Hammet-en estiloa ez da heletzen Chandler-en arte mailara. Raymon Chandler-en des-

kribapen koloretzu-indartsuek, elkarrizketa zorrotzek, sortzen dituen giro ilun mehatxugarriek ez diote Hemingway-ren eleberriei ere inongo inbidiarik.

Dena delarik, honatx lehen ere aipatu dugun Inglaterrako *Crime Writers Association*-en arabera zein diren hamar polizia eleberririk onenak:

1. Josephine Tey-ren *The daughter or Time* (1951).
2. Raymond Chandler-en *The Big Sleep* (1939).
3. John le Carré-ren *The Spy who came in from the Cold* (1963).
4. Dorothy L. Sayers-en *Gaudy night* (1935).
5. Agatha Christie-ren *The Murder of Roger Ackroyd* (1926).
6. Daphne du Maurier-en *Rebecca* (1938).
7. Raymond Chandler-en *Farewell my Lovely* (1940).
8. Wilkie Collins-en *The Moonstone* (1968).
9. Llen Deighton-en *The Ipress File*.
10. Dashiell Hammet-en *The Maltese Falcon* (1930).

Polizia eleberrien arrakastaren arrazoiak

Arrazoi bat baino gehiago dago azaltzeko, jendeak zergatik duen polizia eleberritarako horrelako zaletasuna. Polizia eleberriek eguneroko asperguratik ateratzen gaituzte.

Polizia eleberriak gehienetan heriotza eta hiltzaile baten inguruan ardaizen dira. Norbait hil dutela irakurriz gero, berehala sortzen zaigu hiltzailea nor den jakiteko grina.

Polizia eleberri onak irakurterrazak izaten dira, ekin-tza bizia dute, ideologia gutxi eta elkarrizketa asko. Hitz batez esateko, jakinmina hasieratik azkeneraino pizten dute eta ez digute irakurtzeko inongo trabarik ezartzen. Eskutan hartu eta ezin utzi. Badute gainera polizia eleberriek beste alderdi on bat. Ez dutela «edantxarrik» uzten. Irakurri eta ahaztu arte, haren gustu ona gelditzen zaigu, pastel on bat jan eta biharamunean ere haren oroitzapenez pozten garen bezala. Horregatik, sarri gertatu ohi zaigu, aspal-di irakurri eta zokoan genuen polizia eleberriren bat berri-ro eskuratu eta berriro atseginez irakurtzea.

Euskal polizia eleberrien hasiera

Idea nagusiok gogotan izanik, zer esan dezakegu Euskal Herriko polizia eleberriez?

Euskal Herrian literatura lanetan oso berandu ibili garelara gauza jakina da. Olerki eta atsotitzen (esaera zaharren) alorrean ez gabiltza horren gaizki. Eleberrietan, ordea, gure emaitzak oso berantkorrak eta eskasak izan dira.

Zenbait naziotan 14. gizaldian hasi baziren eleberriak idazten, Euskal Herrian 19. gizaldiaren azkenaldian. Lehendabizikoa Txomin Agirrek idatzi zuela esan genezake: *Auñamendiko lorea* (1898). Geroago, berrogeita hamar urtean hamabost bat eleberri idatziak izan ziren. Batezbeste, hiru urtean bat. Polizia eleberri lanetan are beranduago hasi ginen.

Lehendabiziko eleberria

Lehendabiziko eleberria Jose Antonio Loidi Bizkarrondok idatzi zuen. 1954an Euskaltzaindiak eleberri sariketa bat antolatu zuen. Eleberria norik berak asmatua edo itzulia izan zitekeen. Sariketa Etxaideren *Joanak joan*-ek irabazi zuen. Bigarren saria *Bide izkutua*, Hugo Wast-en *El camino de las llamas*-en itzulpenak (Bai itzulpen bikaina!) eskuratu zuen eta hirugarren saria Loidiren *Amabost egun Urgain'en* eleberriak eramane zuten.

Loidiren eleberria hurrengo urtean argitaratu zen, 1955ean. Gogoan edukitzen badugu Edgar Allan Poe 1840 inguruan hasi zela bere polizia kontakizunak idazten, esan liteke gizaldi bat atzeratuak hasi ginela euskaldunok.

Jose Antonio Loidiren bizitza

Jose Antonio Loidi Erreterian sortu zen. Azken berrogei urteotan, ordea, Irunen bizi izan da. Botikario da. Luis de Urantz Kultur Taldearen sortzaile da eta orain beraren ohorezko lehendakari. Talde honek urtero liburu bat ateratzen du, mardula, mila orrialdekoa.

Irunen Botikarioen Inspektore izan da eta edateko ura aztertzea bere gain izan du. Urari buruz, botanikari buruz

eta toponimiari buruz idazten du. Toponimian, adibidez, Ondarribia izenari buruzko azterketak egin ditu.

Euskal Herrian ezezik beste tokitan ere idatzi du eta telebistan agertu. Guztira ehun artikulu baino gehiago idatzi ditu, bai erdaraz eta bai euskaraz.

Hogeita hamar urte arte ez zuen bere euskara landu. Adin horretan Azkueren *Morfologia*, Altuberen *Erderismos* eta Zabaleren eta Lopez Mendizabalen gramatikak aztertu zituen. Simenonen eleberriak euskarara itzultzen hasi zen eta egun batez pentsatu zuen: «Zergatik ez dut nik neuk polizia eleberri bat idazten». Eta horrelaxe egin zuen. *Amabost egun Urgain'en* burutu zuen.

Eleberri hau katalanera itzuli dute. Frantsesera eta gaztelerera ere bai. Bi hizkuntza hauez, ordea, ez dira argitaratu, dirulaguntzarik izan ez delako.

*A*mabost egun Urgain'en

Amabost egun Urgain'en agertu orduko arrakasta handia izan zuen. Ongi oroitzen naiz zein gogarakoa izan genuen eleberri hura. Loiolan nengoen ni orduan, eta euskaltzale talde bat ginen. Guztiok irakurri genuen eleberri atera berria. Huraxe zen lehendabiziko polizia eleberria euskaraz. Harrituxek gelditu ginen. Euskaraz polizia eleberria! Euskal literaturan urrats handia egina zen.

Geroztik berriz ere hiruzpalau aldiz irakurri dut eleberri hori eta Deustu Unibertsitatean neure ikasleei aztertze-ko agindu izan diet.

1981 urtean polizia eleberri batekin Azkue Saria irabazi nuenean, hitzaurre bat egiteko eskatu zidan nire adiskide Joxe Ramon Bilbaok. Hitzaurre horretan ere Loidi Bizkarrondo hitz egiten nuen.

Eleberriaren merituk

Besteak beste polizia eleberriak izan behar dituen bi alderdi gogagarri zituen Loidirenak: a) jakinmina piztea eta b) hizkuntza jatorra erabiltzea.

Jakinmina, bukaera eta sinesgarritasuna

Polizia eleberriak jakinmina piztu behar du. Ahal izanez gero, hasiera-hasieratik. Horrela egiten du lehenago ere aipatu dugun Mickey Spillanek. Aurreneko kapituluari ipiniko dizu gertakari harrigarriren bat eta azkeneraino jakinminak erreko zaitu.

Loidik ere aurreneko kapitulutik piztu zigun jakinmina. Kanposantuko lurperatzaileak emakumearen gorpuan tiroa nork eta zergatik tiratu duen jakiteko irrikaz egongo gara. Eleberri guztietan, filmetan bezala, eta beharbada polizia eleberrietan areago, bukaerak garrantzi handia du.

Eleberrietan Joko Olinpikoetako gimnasia bezala gertatzen da. Hagan, barretan lanean ari direnak, hagaren inguruan itzuliak eta jirabirak egin ondoren, azkenean lurrera jauzi egiten dute. Azken jauzi horretan zutik eta lirain gelditzen ez da erraz. Asko oker eta erdi-erorian gelditzen dira.

Gauza bera gertatzen da eleberrietan eta filmetan ere. Nahiko ongi joan diren eleberri eta film batzuk azkenean erdipurdikeria batekin bukatzen dira. Liburua errematatzen ez dakite.

The murder of Roger Ackroyd Agatha Christieren eleberri onena dela uste dute askok. Eleberri horri, ordea, batzuek bukaera txarra duela egotzi diote. Beste batzuek, ordea, bukaera oso ona dela. Ustegabeko bukaera du, hori bai.

Amabost egun Urgain'en-ek ere ustegabeko bukaera du. Deustu Unibertsitateko neure ikasleekin bukaera horretaz eztabaidatu izan dugu. Batzuek eskasa dela diote. Beste batzuek ona dela. Nik, horien artean. Bukaera egiazkoa da, itxaroten ez genuen bezalakoa izan arren.

Hain zuzen ere, *Amabost egun Urgain'en*-ek badu polizia eleberri on guztiek izan behar duten beste dohain bat: egiantza, sinesgarritasuna. Polizia eleberri askotan horixe izaten da huts handia eta oinarritzkoa. Kontatzen diren gertakariak sinetsezinak direla. Bitxikeriak, gauza harrigarriak, hilketa asmaezinak eta sekula gertatzen ez direnak.

Raymon Chandler-ek, polizia eleberrien idazle ona izateaz gainera, polizia eleberriei buruzko teoria idatzi zuen. Lehen aipatu dugun artikuluan (1949) hauxe zioen:

It must be realistic as to character, setting and atmosphere. It must be about real people in a real world.

«*Pertsonaiak, ekintza eta giroa egiazkoak izan behar dira. Egiazko pertsonaiak egiazko gora-beheretan*».

(Aipa. libu. 298 or.)

Egia da, nazio batetik bestera alde handia dagoela. Estatu Batuetan magia, hilketa organizatuak, txantajeak eta droga inon baino hobeki antolatuak daudela esan liteke. Beste tokitan gerta ezin litezkeen gauzak gertatzen dira han.

Giro hori nahiko ongi ezagutzen dut. Ia hogeita hamar urtean New Yorken eman izan dut uda. Urte batzuk Bronxen. Harlem-en ere bizi izan naiz. Azken hamabost urte honetan Manhattanen, Washington Heights auzoan. Auzo honetan gertatzen omen dira munduko hilketarik gehienak. Halaxe daukat irakurrita. Auzo hori Washington Zubiaren ondoan dago. Zubi hori igaro eta New Jersey zaude, eta Atlantic city kasinoak hortxe daude. Droga eroatera gure auzora etortzen da jenderik anitz. Gauez behin baino gehiagotan iratzartzen gara, tiroen zalapartarekin. Droga saltzaileek beren eztabaidak tiroz garbitzen dituzte. Astero ditugu gazteen hilketak.

Idazlea, beraz, ez da bitxikerietan oinarritu behar. Eguneroko bizitzan kontakizun jakingarririk asko bada.

Simenonen eleberriek badute eskuarki bertute hori. Maigretrek askatzen dituen kasuak, gure eguneroko bizitzatik atereak dira. Horrek izugarrizko indarra ematen die beren eleberriei. Geuk ikusi duguna erraz sinesten dugu.

Hamabost egun Urgain'en eleberriak ere horixe du on. Euskaldunok, egunero ikusten ditugu hor gertatzen diren gauzak. Hor agertzen diren pertsonak gu bezalakoak dira.

Telebistan *Goenkale*-k izan duen arrakasta ere horrela ulertzen da. Gure-gurea den Euskal Herria zirriborraturik aurkitzen dugu *Goenkale*-n.

Gainera, badu *Amabost egun Urgain'en*-ek beste alderdi ona. Herri txikian gertatzea. Polizia eleberriaren gertakariak Bilbon gertatzen badira, mundu artifizialean gaudela ohartzen gara. Poliziak euskaraz ari dira, dendariak euskaraz, drogazaleak euskaraz. Bilbon, ordea, horiek guztiok espainolez mintzo dira. Urgainen, berriz, guztiak euskaldun

dira, Gipuzkoako herri txikietan izaten zen bezala. Egiazko gizartea ispilatzen zaigu.

Detektibearen lana

Ikastetxeetan eta beste tokitan hitzaldiak egiten ditut neure eleberriei buruz. Askotan galdetzen didate polizia eleberrietan zein den alderdirik inportanteena. Ez da erraza erantzuten. Gertakarien haria ongi eramatea, giro egokia sortzea, bukaera bikaina ematea, elkarrizketa biziak egitea, idazkera zorrotzez baliatzea, hauetxek eta beste alderdi batzuek pisu handia dute.

Hala ere, nik neuk, beharbada, detektibea nolako den punturik inportanteena dela, esango nuke. Howard Haycraft polizia eleberrien kritikari entzutetsuak esaten zuenarekin bat nator:

In any detective story worth the name, at once the most important and most difficult integer is the sleuth.

«Egiazko polizia eleberrietan, alderdirik garrantzitsuena eta zailena detektibea da».

Nolako polizia eleberria idatzi nahi duzun, horrelako detektibea sortu behar duzu. *Mystery* eleberrietan detektibea gehienetan goxoa izaten da, batez ere burua erabili behar duelako. Eleberrri beltzetan, buruarekin batera, detektibeak beldurra alde batera utzirik, ukabilak ere erabiltzen jakin behar du. Hots, nolako ekintza, halako detektibea.

Zenbait kasutan idazlea baino detektibea askoz ezagunago da. Askok oso ongi ezagutzen dituzte Perri Mason, Sherlock Holmes, The Saint. Ez dakite, ordea, nor den detektibe horien sortzaile. Ez dute Erle Stanley Gardner, Arthur Conan Doyle eta Leslie Charteris-en aditzea. Kriatura sortzailea baino entzutetsuago da.

Kasu guztietan, detektibeak moldatzen du eleberriaren izakera eta giroa.

Ipini ezazu detektibe edo polizia egokia, zartadakoa, jatorra, eta eleberriri bizkarrezur bikaina paratu diozu.

Chestertonen eleberrietan Father Brownek ematen die gertakizunei erlijio kutsua eta gaizkilearenganako giritino maitasuna. Chesterton protestante zen eta katoliko

egin zen. Protestante ingurunean bizi zenez gero, bere idazki guztietan nola edo hala bere sinesmenaren ageriak ematen ditu.

Georges Simenonen Jules Maigret komisarioak giro baketsu eta dotorea ematen dio bere jarduerari. Emaztearekin goxo eta maitagarri den bezala, gaizkileekin ere horrela jokatzeko du.

Agatha Christieren Hercule Poirot gizon zuhurra da. Buruaren argitasunaz baliatzen da eraileak harrapatzeko. Gaizkileen kasuak asmakizun edo puzzle bat balira bezala askatzen ditu.

Mickey Spillaneren eleberrietan ikusten dugun lazkeria, gogorkeria eta errukigabetasuna ezin litezke ulertu Mickey Hammer gogorra, latza eta edozein basakeria egiteko gai dela, gogotan ez badugu hartzen. *Encyclopedia of Mystery and Detection* liburuan irakur liteke, bera dela «Probably the toughest of all private detectives» («Beharbada detektibe guztietarik latzena» 184 or.).

Raymond Chandler-en eleberriak nahiko balantzatuak, gehiegikeriarik gabeak dira, Philip Marlow detektibea bera ere gizon zartadatsua izan arren, *gentleman* bat delako. Laburki esanik: nolako detektibea, holako polizia eleberria.

Amabost egun Urgain'en-go Garaidi detektibea jatorra da, *gentleman*, gogozkoa egiten zaiguna. Gertakizunen harria dotore eramaten duena. Urgaingo gertakizun normalentzat Loidik detektibe normal bat aukeratu du.

Euskara

Amabost egun Urgain'en-en haria ongi eraman, detektibea ongi jasoa eta jakinmina beti piztuta badago ere, punturik bikainena eta txalogarriena, euskara da.

Loidiren eleberriak goiena jo zuen, euskaraz denaz bezainbatean. Gure atzetik datozenek, eleberri hori irakurri eta harriturik geldituko dira. Bai ederra *Amabost egun Urgain'en-en* euskara! Laburki esan liteke zertan dagoen bikaintasun hori: erabiltzen duen herriko euskara aberatsean.

Gero eta bakanago irakurtzen dugu gure gurasoen ahotik entzuten genuen euskara jator, bizi, aberatsa. Badira, hala ere, oraindik ere herriko euskaraz ongi idazten du-

tenak. Hortxe daude Auspoak ateratzen dituen liburuak. Ia denak zoragarriak. Gazteleraz gaizki, baina euskaraz ongi dakitenek idatzita.

Ataño, Jose Azpiroz, Bartolo Ayerbe, Txomin Garmendia, Patxi Lazkano, Manuel Lasarte, Atxukarro... eta Auspoan idatzi duten beste asko eredutzat har genitzake. Ezin horien euskarari hutsik harrapatu.

Horrelakoxea da *Amabost egun Urgain'en*-en euskara.

Lehendabizi herriko euskara. Loidik bere polizia eleberrian herriko euskara txertatu du. Hortxe dago beraren meriturik handienetako bat. *Amabost egun Urgain'en*-en gure gurasoek erabiltzen zuten Gipuzkoako euskara aberatsa, bikaina eta indartsua aurki genezake.

Herritasun hori alderdi askotan ikusten da.

Lehendabizi errepetizioetan. Roman Jacobsonek behin eta berriz esaten zuen atsegin estetikoa errepetizioan dagoela. Literaturan ez ezik, arkitekturaren eta musikan ere zati bat behin eta berriz irakurri-ikusi-entzuteak geure baitan atsegina sortzen duela.

Gure gurasoek errepetizioaz etengabe baliatzen ziren hitz egiteko. Superlatiboa, adibidez, maiz hitz bat bi aldiz esanez burutzen zuten: frakan-frakan, bizi-bizia, ixil-ixillik, on-ona... Euskaraz indoeuropar hizkuntzez baino sarrigo erabiltzen da superlatibo molde hau. Gaurko gazte-riak oso bakan erabiltzen du.

Denetatik errepikatzea da *Amabost egun Urgain'en* eleberraren baliapide literariorik nabarmenena. Loidiren lana horrelako errepikapenez josia dago. Ia orri bakoitzean aurkituko dituzue:

«Euria! Euria ta euria!...» (15 or.), «Sartu zaitte, sartu!» (48 or.), «Berri-berria» (65), «ixil-ixillean» (89 or.), «etsi-etsian» (99 or.), «Tira, tira! Asi zaitetz gizona, asi» (104 or.), «Zaude, zaude!» (104), «Kalez-kale, zuzen-zuzen» (116 or.).

Loidik hitzak ezezik, esaldi berdintsuak ere elkarren ondoan ipintzen ditu. Har itzazu eleberraren aurreneko hitzak:

«Illunabarra zan... negu gorriko illunabar bat...» (15 or.), «Ba-noa, ba-noa!» (48 or.), «asi... asi ai, baiña bukatu...»

(65), «Ondo dago, Muñue, ondo dago» (71), «Garai one-an iritxi ere! Onik-onenean!» (113 or.).

Loidik, baserritarrek bezala, guttiarriak, diminutiboak maiztxo erabiltzen ditu:

«Ez da oraingoxea» (77 or.), «ezpaltxo ura kentzeko» (151), «Unetxo batean» (185 or.), «leguntxeago» (186 or.).

Anaforek ere herriko kutsua ematen diote:

«Ango euri-zaparrak! Ango aize-zurrunbilloak! Ango otza!...» (15 or.).

Baserritarrek orain ere batzuetan aditz osoa eta bestetan aditz laguntzailea maiz jaten dute. Loidik ere bai:

«Diruketa galantaren jabe Egurmenditarrek noski!» (148 or.). «Beste biok dana belarri; karrankik ere ez bere ezarrarian» (150 or.).

Herriko esamolde (lokuzio) garazitsuak erabiltzen ditu:

«Gaiztakeri ura bere bizkar uzten zuten!» «Bai zera!» (63 or.), «emaztearen berri txintxik ere esan ez» (64. or.), «Garaidi, bazan-ezpazan» (73 or.), «Esku-arte urria aiena» (76 or.), «ez non eta ez an» (77), «Zer kutsu ta zer kutsu ondo?» (79 or.), «Betiko lepotik orrek burua!» (204 or.).

Harridura eta amorrua azaltzen duten esaldiak sarri irakur litezke *Amabost egun Urgain'en-en*.

«Uraxe lana!» (62 or.), «Zital, kiskil hutsa!», «Pirmin'en izerdiak! Egurmendi'ren illuntasuna!» (214 or.).

Jazargoan dauden esaldiek ere herri kutsua dute:

«Bat lasaitu ala, bestea larritu; bat poztu ala beste atsegabetu?».

Eguneroko bizitzatik ateratako konparazioak:

«Ura arrapatu nai izatea ta arrautz gorringoari danbolliña jotzea... gauza bera» (99 or.), «Jatea utzi gabe, an zebillen, lur-arrotuan ollar zar bat txitxare billa ibiltzen dan bezelaxe» (126 or.).

Esaera zaharrak ere sartzen ditu. Piparra, gatza eta berakatzak ematen diote irakurgaiari:

«Askoren miña txoroen atsegiña» (23 or.), «Txakur zaunkaria, gutxitan oskaria» (19 or.), «itzontzi, utsontzi» (180 or.).

Loidiren elkarrizketak oso biziak dira, erabiltzen duen herriko euskarari esker. Hain zuzen ere, eleberrietan elkarrizketek eginkizun berezia dute. Idazle onak badaki zuzenean zer kontatu eta zer kontatu elkarrizketen bidez. Elkarrizketak antzerkiaren moldea ematen diote kontakizunari. Orainaldira ekartzen dituzte aktanteak.

Raymon Chandler, adibidez, gailen agertzen da bere elkarrizketetan. Dashiell Hammet-enak baino hobeak dira, bi-ziagoak, zorrotzagoak. Loidirenak ere pipertsuak dira, zauliak, orain arte aipatu ditugun herriko moldeez hornituak.

Deskribapenetan Loidiren idaztankera, estiloa, zauli eta koloretsua da:

Arpegia gorritu zitzaion; bereala zuritu; gero urkindu; begiak berriz betzuloetatik iges egin naian zeuzkan; aoa zabal-zabalik; beatzak dardarka... (93 or.).

Giroa, gertalekuak eta parajeak ongi pintatzen ere badaki Loidik.

Egia esan. Gero ere, euskararen aldetik, ez dira polizia eleberrri asko idatzi Loidirena baino hobeak. Deitoragarri izan da Loidik eleberrri gehiagorik ez idaztea.

Coidi Bizkarrondoren ondorengoak

Zazpi urte igaro ziren polizia eleberririk agertu gabe. Pentsa! Horrekin bakarrik esanda dago gure euskal eleberrigintza zein mailatan dagoen. Frantzian bakarrik zazpi urte horretan bost mila baino gehiago idatzi zituzten.

Mariano Izeta

Bigarren polizia eleberria Mariano Izetaren eskutik heldu zitzaigun. Elizondotar honek *Dirua galgarr*i eskaini zigun. Ez dakit gaurko gazteek eleberrri hau ezagutzen dutenentz. Auspoak argitaratu zuen eta agortua dago. Liburutegietara jo behar da, beraz, irakurtzeko.

Merezi du, ordea, irakurtzea, gai bizia, pizgarria delako eta Baztango euskara airoski erabiltzen duelako. Mariano Izetak geroztik ez digu eleberrri mota honetan beste emaitzarik eskaini.

Txomin Peillen

Beste bost urte igaro ziren, polizia eleberririk gabe. 1967an Txomin Peillenek *Gauz ibiltzen dana* idatzi zuen.

Polizia eleberrri klasikoen bidetik doa. Badu, ordea, orijinaltasunik, gai eta teknika aldetik. Pettiri Sabuki detektibearen nortasuna, gainera, indartsu agertzen zaigu.

Gatu beltza, berriz, idazle berak idatzia, polizia eleberrien parodia dugu, Peillenek horren maisuki erabiltzen dakien ironiaz beterikoa. Ironia edo erremen horren fruitu bikainagoak ediren daitezke bost urte geroago argitaratu zuen *Itzal gorri*-n.

Xabier Gereño

Polizia eleberrriak jendeak erraz irakurtzen dituela garbi ikusi zuen Xabier Gereñok. Gereñok euskarari egin zion mesedea neurtzen ez da erraz.

1969an argitaratu zuen bere lehendabiziko polizia eleberria, *Arantza artean* eta geroztik etengabe ekin zion holako eleberrriak idazteari.

Garai batean mila eta milaka euskaldunek, zaharrik eta berririk, irakurri zituzten Gereñoren polizia eleberrriak.

Geroago beste euskal idazlek bide beretik jo dute. ¶

Bibliografia

- BARNES, Melvyn: *Murder in Print*, Barn Owl Books, 1986.
- CHARLOT, Alain. *Les 100 chefs-d'oeuvre du suspense*. Marabout, Alleur (Belgika), 1989.
- COMA, Javier. *Diccionario de la novela negra norteamericana*. Anagrama, Bartzelona, 1986.
- COMA, Javier: *Diccionario del cine negro*, Plaza y Janes, Bartzelona, 1990.
- HAYCRAFT, Howard: *Murder for Pleasure*, 1988.
- HIGHSMITH, Patricia: *Plotting and Writing Suspense Fiction*.
- LOIDI BIZKARRONDO, Jose Antonio: *Amabost egun Urgain'en*, Arantzazu, 1968, Laugarren argitalpena: lan honetan erabili dudana.
- STEINBRUNNER, Chris and Otto PENZLER: *Encyclopedia of Mystery and Detection*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1976, 184 or.
- SYNONS, Julian: *Bloody Murder*, 1985.
- VAZQUEZ DE PARGA, Salvador: *Los mitos de la novela criminal*, Planeta, Bartzelona, 1981.
- Writing Suspense and Mystery Fiction*, Edited by A.S. Burack, Publishers The Writer, INC, Boston 1987.

Hainbat aburu

JOSU AMEZAGA

Kulturaz eta kultur politikaz

73

JULEN ZABALO

**Europa batuaren ildoan,
euskal nazionalismoa bidegurutzean**

99

